

Звездова О. О.,

аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Анотація. Дана стаття розглядає феномен існування де-факто держав та його висвітлення у наукових концепціях сучасних дослідників. Охарактеризовані основні етапи і причини виникнення та розвитку подібних державних утворень. Сформульовано визначення та основні ознаки, проаналізовані критерії класифікації де-факто держав.

Ключові слова: де-факто держава, невизнана держава, квазідержава, фактичний суверенітет, юридичне визнання.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються великою кількістю традиційних та нетрадиційних акторів, серед яких виділяють міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації, громадські об'єднання та навіть окремих індивідів. Але суверенна держава була та залишається одним з найбільш впливових суб'єктів на міжнародній арені. Тому не втрачає актуальності питання про механізм появи нових держав та входження їх до світової спільноти.

Одним з найперших документів в міжнародному праві, яке містило визначення поняття «держава» стала Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року. У першій статті конвенції зазначалося, що держава є суб'єктом міжнародного права за наявності наступних критеріїв:

- постійне населення;
- певна територія;
- уряд;
- здатність вступати у відносини з іншими державами [3].

Але у процесі постійного розвитку міжнародна система зіткнулась із проблемою виникнення держав, які лише частково відповідають цим критеріям; або не відповідають зовсім, але налягають на своєму праві на державність; або відповідають повністю, але їхній суверенітет суперечить національним інтересам та збереженню територіальної цілісності інших держав.

У ХХ столітті умовно можна виділити декілька етапів так званого оновлення світової спільноти. Перша хвиля утворення невизнаних держав відбулася у 1917-1918 роках у зв'язку з розпадом Російської та Австро-Угорської імперій. Проте

політичне майбутнє цих держав формувалося по-різному: одні з них були добровільно чи примусово ліквідовані, а інші дістали міжнародне визнання [4].

Після кардинальної зміни системи міжнародних відносин, викликаній Другою світовою війною, політична карта світу продовжувала поповнюватися новими членами. Другий етап завершився разом із процесом деколонізації у 1960-х роках, коли незалежність отримали більшість колишніх колоній та підмандатних територій. Державному потенціалу, економічній незалежності, або навіть суспільній підтримці новоствореної держави надавалося досить мале значення. Самовизначення засновувалося на національних прагненнях домінуючої етнічної чи релігійної групи в певній колонії. Англійський дослідник Мартін Уайт дав цьому явищу назву «мажоритарний принцип», а Алі Мазруї визначив це як «расовий суверенітет» [9]. Такий підхід призвів до створення численних слабких квазідержав, які часто не могли забезпечити свою економічну і політичну стабільність, а свій суверенітет зберігали в основному лише через визнання світовою спільнотою.

Третій етап розпочався у 1990-ті роки разом із завершенням холодної війни та зруйнуванням біполярної системи міжнародних відносин, що кардинально змінило політичну карту світу та розстановку сил на світовій арені. Події, які стали символами нової епохи — зникнення зі світової політичної карти Радянського Союзу та поява об'єднаної Німеччини — не могли не спричинити нову хвилю боротьби народів за самовизначення. Характерною особливістю цього етапу стала демократизація та лібералізація міжнародного життя, що стало додатковим поштовхом у процесі появи нових держав. Але розпад таких багатонаціональних республік, як СРСР та Югославія супроводжувався значними етнонаціональними та релігійними конфліктами, що не могло не вплинути на позицію світової спільноти. Фактично принцип непорушності державних кордонів виходить на перший план, переважаючи право народів на самовизначення, що обумовило відмову від визнання нових самопроголошених держав (Нагірний Карабах Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія,

Косово тощо) на пострадянському просторі та території колишньої Югославії [7].

Останні події, які можуть значно вплинути на позицію де-факто держав у світі та означувати початок нового етапу, відбулися у 2008 році. Це міжнародне визнання Косово та визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії Російською Федерацією. Поки що важко сказати, які наслідки будуть мати ці події у перспективі на найближчі 20-30 років, але не викликає сумнівів, що активність де-факто держав на міжнародній арені значно посилилась. Четвертий етап триває з 2008 року і до сьогодні, характеризуючись зміною статусу двох де-факто держав Південного Кавказу і появою двох нових спірних територій на теренах України.

Наслідком стало збільшення уваги дослідників міжнародних відносин до проблеми існування геополітичних утворень, які, володіючи всіма ознаками державності (контроль над територією, фактичний суверенітет, система управління), не мають повного чи часткового міжнародного дипломатичного визнання і не можуть офіційно виступати в якості суб'єкта міжнародних відносин.

Такі утворення отримали статус самопроголошених держав, невизнаних держав або де-факто держав. Проблема визначення дефініції, яка використовується при аналізі цих територіальних утворень є досить суперечливою та немає певного загального підходу. Політологи та журналісти часто описують невизнані держави як «самопроголошені». Однак, як зазначив політичний консультант Модест Колеров, це визначення не зовсім вірне, тому що всі великі держави в сучасному світі «самопроголошені» [7].

Кожна країна сама проголошує свою незалежність та заявляє про свій державний суверенітет. Наприклад, Нідерланди отримали визнання лише через 70 років після проголошення незалежності. Згадаємо ще хоча б Декларацію незалежності Сполучених Штатів, прийняту 4 липня 1776 року, якою було проголошено, що тринадцять колоній у Північній Америці стають вільними та незалежними державами, а всі політичні зв'язки між ними та Великою Британією анулюються; або Акт проголошення незалежності, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991, яким було проголошено створення самостійної української держави — України.

Термін «невизнані держави» також не можна назвати універсальним, так як головна увага цієї дефініції приділяється проблемі визнання державного утворення світовим співтовариством, яке на етапі формування нової системи міжнародних відносин знаходиться у кризі та не має чітких умов політичного визнання нових акторів. До того ж,

при застосуванні цієї дефініції з'являється необхідність виокремлювати «частково визнані держави», які де-юре не існують на міжнародній арені (не є членами ООН та інших провідних міжнародних організацій, не визнаються більшістю провідних держав світу), але мають дипломатичні відносини, або навіть офіційне визнання деяких конкретних суб'єктів. Наприклад, Абхазія та Південна Осетія були визнані Російською Федерацією, Венесуелою, Нікарагуа, Науру та Тувалу.

У західній науковій літературі зустрічається термін «квазідержави», але він визначає держави, які є юридично визнані повноправними, рівними акторами міжнародних відносин, що володіють такими ж правами і привілеями, як і будь-які інші держави, мають прапор, посольства, столицю і місце в Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, але не спроможні забезпечити виконання державних функцій за межами столиці, або навіть в ній. До таких держав іноді відносять Сомалі, Ліберію, Афганістан тощо.

На думку автора найбільш вдалим для характеристики таких геополітичних утворень є використання терміну «де-факто держава». Спираючись на дослідження американського науковця Скота Пега, можна сформулювати наступне визначення [8]:

Де-факто держава — це організоване політичне керівництво, яке у процесі розвитку набуло повноважень місцевої влади, отримало підтримку населення; і має здатність забезпечувати виконання державних функцій на території певного регіону, над яким зберігається ефективний контроль протягом значного проміжку часу. Де-факто держави позиціонують себе як актори міжнародних відносин, що здатні встановлювати міждержавні відносини із іншими акторами та прагнуть повної конституційної незалежності та широкого міжнародного визнання в якості суверенної держави.

Слід зазначити, що в європейській та американській політологічній літературі використовується спеціальний термін для позначення де-факто держав Євразії: separatist states або breakaway republics — «сепаратистські держави» або республіки, що «відійшли». Мається на увазі, що республіки, що «відійшли», в перспективі можуть «повернутися», і саме повернення розглядається як вирішення етнополітичного конфлікту, тобто відновлення територіальної цілісності держав [5].

Існує декілька різновидів класифікації не-класичних державних утворень в залежності від обраних критеріїв. Спробу розробити їх універсальну типологію зробив англійський дослідник Д. Гелденгейс. У своїй роботі «Спірні держави у світовій політиці» він наводить і намагається проаналізувати 12 типів «спірних держав»:

- невизнані або нерозпізнані держави;
- де-факто визнані держави;
- юридичні утворення подібні державі;
- квазідержави;
- номінальні держави;
- псевдодержави;
- держава в державі;
- навколдержавні утворення;
- нації без держав;
- території з особливим суверенітетом;
- недержавні актори;
- прото- або напівдержави [6].

Спробу класифікувати невизнані держави здійснив у своїй роботі «Невизнані держави пострадянського простору в системі російських національних інтересів» А. Большаков. Невизнані держави він класифікує по контролю самопроголошених урядів над заявленою територією і за ступенем їх міжнародного визнання. Розмір контрольованої території має для невизнаних держав велике військове і політичне значення. Багато невизнаних держав змогли завойовувати і утримувати значні простори лише завдяки військовій та економічній допомозі суміжних країн-союзників, або втручанню міжнародного співтовариства. За цим показником їх можна поділити на чотири ідеальних типа:

— Перший — невизнані держави з повним контролем своєї території (Вазирістан, Придністров'я, Сомаліленд, Північний Кіпр).

— Другий — невизнані держави, які контролюють свою територію частково (Абхазія, Нагірний Карабах, Таміл Ілам, Південна Осетія).

— Третій — утворення під протекторатом міжнародної спільноти (Косово, яке юридично було частиною Сербії, але фактично управлялося адміністрацією ООН з 1999 р на підставі резолюції 1244 Ради Безпеки ООН. Зараз Косово отримало де-юре незалежність, але все одно залишається в сфері уваги міжнародної спільноти).

— Четвертий — квазідержави (етноси, які не отримали право на самовизначення), що контролюють анклави компактного розселення своєї етнічної групи (Курдистан, розташований на території Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії) [2].

Цікавою є розширена класифікація естонського науковця Р. Тумла:

1. Частково визнані держави, які фактично контролюють власну територію: Китайська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Абхазія, Південна Осетія.

2. Невизнані держави, які фактично контролюють власну територію: Сомаліленд, Придністров'я, Нагірний Карабах.

3. Невизнані держави, які контролюють частину власною територією: Вазірістан, Таміл Ілам на Шрі-Ланці.

4. Частково визнані держави, які знаходяться у стані війни: Західна Сахара, Палестинська держава.

5. Частково невизнані держави (визнані більшістю держав світу, є членами ООН (окрім Святого Престолу), однак офіційно не визнані деякими країнами): Китайська Народна Республіка, Ізраїль, Святий Єпископальний Престол католицької церкви.

6. До територій з невизначеним статусом можна віднести Сіленд (територія офіційно не визнається частиною якої-небудь держави у тому числі Великобританії) [9].

За критерієм їхнього походження пропонується виділяти невизнані держави, що виникли в результаті:

— розпаду багатонаціональної держави (Абхазія, Придністров'я);

— самовизначення регіону з особливою етнічною та етнокультурною структурою населення (Північний Кіпр, Палестина);

— громадянської війни або збройного втручання (Північний Афганістан, Боснія).

В зв'язку з географічним положенням:

— окраїнні (Південна Осетія);

— внутрішні (Татарстан, Боснія).

В залежності від цілей створення:

— для вирішення національних питань;

— для вирішення соціально-політичних проблем.

В залежності від способів взаємодії публічної влади з населенням і державою-носієм:

— конструктивні;

— деструктивні [1].

Грунтуючись на аналізі основних концепцій, можна виокремити основні ознаки держав де-факто, що дозволяють відрізнити їх від повноправних держав. До них відносяться:

1. фактичний суверенітет (переважно внутрішній), під яким розуміється володіння ключовими атрибутами держави і перш за все здатністю до ефективного контролю над територією;

2. відсутність зовнішньої легітимації суверенітету, тобто відсутність визнання в якості незалежної держави і можливостей вступати в відповідні відносини з іншими державами;

3. наявність визнаного міжнародним співтовариством права іншої держави на «реінтеграцію» відповідної території.

Відповідно до виявлених ознак можна сформулювати ще одне визначення де-факто держави — політико-територіальне утворення, яке, володіючи основними ознаками держави, в той же час позбавлене міжнародно-правового визнання, внаслідок чого не володіє зовнішнім суверенітетом [1].

Отже, можна зробити висновок, що велика кількість досліджень з даної тематики обумовлює і різноманітні підходи до типології, класифікації та основних ознак подібних державних утворень. Для пострадянської політологічної школи більш характерними є визначення «самопроголошені держави» або ж «невизнані республіки». Але останніми роками все більшої популярності набуває запозичений у західних дослідників термін «де-факто держава».

На думку автора цей термін є досить вдалим. Тому що підкреслює різницю між визнанням де-юре та де-факто, а також акцентує увагу на головних ознаках таких невизнаних держав: здатність їх влади контролювати свою територію, наявність формальних показників державного суверенітету (гімн, прапор, органи державної влади, працююча промисловість).

Де-факто держави класифікують, спираючись на різноманітні критерії. На думку автора в цьому питанні найбільшої уваги заслуговує критерій ступеня визнання (невизнані, частково визнані й частково невизнані), що відразу дає уявлення про позицію світової спільноти щодо цих державних утворень.

Слід зауважити, що на відміну від ПМР, Абхазії, Південної Осетії та Нагірного Карабаху, самопроголошені республіки на Сході України не можуть називатися державами де-факто у зв'язку із незавершеним військовим конфліктом та повною відсутністю будь-яких формальних ознак держави.

Література:

1. Бердегулова Л.А. Квазигосударства в постсоветском пространстве: Историко-правовое исследование: Автореф. дис. канд. юридических наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве» / Владимирский государственный педагогический университет / Любовь Алексеевна Бердегулова. — Владимир, 2007. — 22 с.
2. Большаков А.Г. Непризнанные государства постсоветского пространства в системе российских национальных интересов / А.Г. Большаков [Электронный ресурс] // Политическая экспертиза. — 2008. — № 1. — Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/413/30/>.
3. Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств (г. Монтевидео, 26.12.1933) [Электронный ресурс] // Инф. ресурс «Параграф». — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38249008.
4. Кошелюк В., Гринюк Т. Самопроголошені держави як інструмент геополітичної стратегії провідних держав на Європейському континенті // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К., 2008. — Вип. 37. — С. 287-292.
5. Маркедонов С.М. Де-факто государства постсоветского пространства: выборы и демократизация / Сергей Мирославович Маркедонов // Вестник Евразии. — 2008. — №3. — С. 76-87.
6. Силаева З.В. Классификация «спорных государств» в современной политической науке: основные подходы и инновации / Зоя Владимировна Силаева // ВЭПС. — 2012. — №1. — С. 233-237.

7. Markedonov S. Unrecognized Geopolitics / Sergei Markedonov // Russia in global affairs. — Vol. 4 — 2006. — № 1 — P. 68-79.

8. Pegg S. De Facto States in the international system / Scott Pegg / Institute of International Relations. The University of British Columbia, 1998. — 26 p.

9. Toomla R. De facto states in the international system. Conditions for informal engagement: Dissertation has been accepted for the commencement of the degree of doctor of Philosophy (in Political Science) / Institute of Government and Politics, University of Tartu, Estonia / Raul Toomla. — 2014. — 209 p.

Звездова О.А. Основные подходы к пониманию де-факто государств в современных научных концепциях. — Статья.

Аннотация. Данная статья рассматривает феномен существования де-факто государств и его освещение в научных концепциях современных исследователей. Охарактеризованы основные этапы и причины возникновения и развития подобных государственных образований. Сформулировано определение и основные признаки, проанализированы критерии классификации де-факто государств.

Ключевые слова: де-факто государство, непризнанное государство, квазигосударство, фактический суверенитет, юридическое признание.

Zvezdova O.O. Basic approaches to the understanding of the de-facto state in the modern scientific concepts. — Article.

Abstract. This article deals with the phenomenon of the de facto states and its coverage in scientific concepts of contemporary researchers. The basic stages and causes of such public entities development are analyzed. Definition, classification criteria and main features of the de-facto states are formulated.

Keywords: de-facto state, unrecognized state, quasi-state, the actual sovereignty, legal recognition.